

МАТЕРІАЛИ ДО ВИВЧЕННЯ ЖИТТЯ І ТВОРЧОСТИ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

Від Редакції: Починаючи від біжучого числа «Українського Історика» впроваджуємо в журналі окрему секцію присвячену вивченню життя Михайла Грушевського. Тут будемо друкувати статті, документи, листування й інші матеріали, що мають безпосереднє відношення до діяльності нашого найвизначнішого історика. Також плануємо передруковувати деякі рідкісні праці Михайла Грушевського. Систематичне вивчення життя і багатогранної творчості Михайла Грушевського належить до важливих завдань істориків і інших дослідників.

Ю. Герич

ДО БІОГРАФІЇ М. ГРУШЕВСЬКОГО

(Дещо про конфлікт в НТШ і про «донос», якого не було).

Про М. Грушевського написано багато, більше як про кого іншого з чоловічих постатей нашої новішої історії. Було б дуже корисно спорядити бібліографічний довідник до безлічі статей, критик, нотаток, споминів, листів, памфлетів, монографій, що появились в українській і в чужих мовах. Тоді було б легше висвітлити не один деталь чи ситуацію з життя і діяльності цієї незвичайної постаті. А є в його житті декілька періодів, що й досі як слід не простудіовані, слабо документовані або й фальшиво наświetлені.

Одним з таких періодів є останні роки його побуту у Львові, особливо 1913—1914 рр. Це ті роки, в які конфлікт між Грушевським і його противниками, політичними діячами і деякими членами НТШ, виявився в цілій своїй гостроті. Є про це декілька статей, згадується також то тут то там у споминах про ці непорозуміння, але що саме було основною причиною конфлікту, чому до цього дійшло, які мотиви тут грали головну роль, персональні чи громадські, то забагато про це не написано. Власне, навіть трудно встановити, коли саме почались ті гострі розходження, що в результаті привели до розриву в 1913 р. Непорозуміння в НТШ були й раніше, ще заки Грушевський

став головою, напр., статутова криза, або «друкарська» 1896 р.¹ Але всі ці кризи чи конфлікти кінчались врешті менш-більш мирно. Останній конфлікт мав для Товариства і для ворогуючих сторін дуже прикрі наслідки.

Є певні підстави думати, що серйозний спір почався десь наприкінці 1907 або на початку 1908 р. Грушевський згадує в одному місці, що в грудні 1907 р. він піддав був критиці діяльність наших послів, на публічних зборах.² Ця критика викликала різку виправу польських кругів і, цілком імовірно, не лишилась без негативних наслідків в громадському житті і на форумі НТШ.

До того часу відносини, загалом, були добрі. Грушевський був почесним членом НТШ з 1906, його обирали головою Товариства в кожному терміні від 1897 р. У Збірникові на його пошану, що появився 1906 р., є така дедикація.

«Дорогий Учителю, шановний Товарищу!

Прийми отсю скромну пам'ятку на ознаку прихильности, поважання й любови. Нехай вона стане Тобі хоч за частину признання, яке тобі належить за повну пожертвования Твою діяльність... Нехай вона Тобі стане за дрібку вдяки за провід у праці громади...»³

Цю дедикацію підписали: Гнатюк, Коренець, Кривецький, Томашівський і Франко. Нема підстави думати, що заява не була щира. Через п'ять років ситуація цілковито змінилася. Грушевський зрезигнував з посту голови НТШ, і тим визнав неможливість примиритися із своїми противниками. Одним із найактивніших його противників, як подає Лотоцький, був С. Томашівський. Томашівському теж приписуються деякі анонімні публікації проти Грушевського і один «донос» до політичних властей, про який саме тут буде мова.

Здається, що ціла ця «доносова» афера стане зрозумілою, коли її попередити коротким поглядом на те, в чому саме вбачають автори причину конфлікту. Так, напр., Макух думав, що причина була в «малих людях», що позавидували «великій» людині, Д. Дорошенко винуватив «необмежену амбіцію» Грушевського, Лотоцький знов винуватив «галичанство» та «низькооку» галицьку політику, а частково теж і «аподиктичну вдачу» голови НТШ. Усі вони щирі прихильники Грушевського. Про противників не згадуємо, бо ті всю вину звалювали на нього. Найблище, на наш погляд, підійшов до ядра справи Лотоцький. У

¹ Є цікавий лист О. Барвінського про ту кризу до О. Колесси, з 30. X. 1896. Пише, між іншим, про «затию, яку задумує т. зв. опозиція проти теперішнього Виділу а де факто проти існування наук. товариства ім. Шевченка...» та просить Колессу, щоб «Ви з свого боку подбали о обезпечення сего наук. товариства...». Також «Життя і Слово», кн. 6, 1896, стор. 475.

² М. Грушевський, *Наша політика*. Львів, 1911, стор. 23.

³ Науковий збірник присвячений професорови Михайлові Грушевському учениками й прихильниками. Львів, НТШ, 1906.

кількох статтях в «Ділі» він подав коротку, але дуже влучну характеристику Грушевського.⁴ Грушевський, каже він, інтересувався усім, не лиш наукою, отже інтересувався й політикою, в Росії і в Галичині. Однак, у ролі активного політика він не міг ніде довго витримати, тому й його дружба з ново-ерцями, з радикалами, чи врешті з націонал-демократами не тривала довго. Найдовше він побув в національно-демократичній партії, двічі (1899—1904, 1907—1909). Вийшовши остаточно з національно-демократичної партії (1909) і знайшовшись на становищі незалежного політичного обсерватора, Грушевський «немилосердно» громив галицьку політику. Це головню статті, на галицькі теми, які він містив в ЛНВ за 1909 і 1910 рр. Ці статті, «з деякими змінами та з додатком нових», він випустив окремим виданням в осені 1911 («Наша політика»). І власне ці статті, так з огляду на зміст як і на форму, створили таку атмосферу, яка й довела до цілковитого розриву. Ото ж, не якісь дрібні непорозуміння за самочинне уділювання одної чи другої стипендії, не особисті амбіції, заздрість, ненависть чи інші персональні справи, а справи громадської натури були головною причиною конфлікту. Пише Лотоцький:

«В цій незалежності та у високому авторитеті Грушевського і треба шукати головну причину того загострення настроїв проти нього з боку його політичних противників, яких було таки чимало у його — не лише в Росії, але й в Галичині. І в цій останній, якій віддав він велитенський подвиг різнородної та невтомної праці, створила йому досить противників його критика галицького партикуляризму, який схарактеризував він терміном «галичанство». Це була ознака спеціально та специфічно галицької політики, перейнятої вузьким провінціалізмом та щодо конечних цілей низькоокою».⁵

Критика «галичанства» була цілком безоглядна. Вистачить прочитати оден-другий абзац з тої чи іншої статті, щоб мати посмак цілості. Наведемо пару епітетів. Отож галицькі політики це «моральні каліки, політично непочитальні, безпринципові, безхарактерні, філістерські характери, опортуністи, роджені до повзання, хитрі Паньки, деморалізують галицьку суспільність і затроюють хрунівством, приклонники блаженного спокою, інтелігентна хруніяда» і т. д. Не багато ліпша галицька інтелігенція і суспільство взагалі. В Галичині даремно шукати «сміливого злету», відважних виступів, відваги ризикування, — Галичина «се не те, що східня Україна», галицька людність пасивна, без ініціативи, без сміливості, прив'язана до малих вартостей, щаслива, коли може полежати «плазом перед князями церкви» і т. д. На тому ці епітети не вичерпуються і їх можна навести ще бодай з десятик. На кінці треба згадати ще оден гріх окремо, бо це з усіх гріхів головних найголовніший: це упир «угодовства». Галичани так наче б

⁴ О. Лотоцький, «Діяльність Михайла Грушевського», «Діло», 28. XI.—1. XII. 1934; також М. Лозинський, «М. Грушевський», «Діло», 28. VI. 1910.

⁵ «Діло», 30 листопада, 1934.

створені до всіляких «угод», а за угодами і дрібненькими здобутками втрачають з очей важливі принципіальні справи.⁶

Коли б цей аналіз «галичанства» писала була людина незнана, незамітна чи українству ворожа, на це ніхто не звертав би уваги. Але це писав один з найвпливовіших і найавторитетніших тогочасних українських діячів. Ці закиди з боку такої людини не могли лишитися без наслідків. Ті закиди були адресовані до людей, за якими були довгі роки громадської праці (напр., Романчук) і які були не меншими українськими патріотами як автор, дарма що вони могли допускатись тактичних похибок. Те саме сказане в іншій формі, могло б бути конструктивним вкладом у формулювання української політичної думки, в такій як прийняв автор — ні. Іноді згадується, що «Наша політика» — не втратила й нині свого значення. Без сумніву, в статтях Грушевського є багато цінних думок, але є теж і «менше цінні» і не можна всього в них сказаного приймати з догматичною ревністю. Об'єктивний дослідник, напр., не буде мати труднощів виказати цілковиту безпідставність закиду, що начебто галицькі політичні провідники лиш і дивились, яку б то свіжу угоду придумати коштом «принципіальних справ». Принципіальні справи, національні й політичні права, завжди тут стояли на першому місці і на це є багато доказів, від 1860-их років, починаючи. Нарікає Грушевський, що галичани «люблять кепкувати з ідеологій і з теоретиків». Правда, тим товаром галичани похвалитись не можуть, на ідеології не були дуже продуктивні. Але не можна сказати, щоб вони не визнавали, чи не були вразливі бодай на пункті одної ідеології — національної свідомості і національної честі. Що ж до принципіальних справ, то як сказано, укр. політичні партії завжди їх кляли на першому місці здавна (останньо, напр., парламентський з'їзд у Львові 2 лютого 1910), але вони теж розуміли, що «голі» права, які б гарні й не були, не багато допоможуть, коли не створиться відповідних передумов, коли не буде тих «одної-двох гімназій, університетських катедр, союзів, кас ощадности» і т. д., тобто коли не буде приготований ґрунт, щоб тими правами уміли користуватися.

«Наша політика» вийшла з друку не скорше жовтня-листопада 1911 р.⁷ У грудні на неї вже була реакція у формі фейлетонів в «Ділі». Автором тих (анонімних) фейлетонів вже тоді уважали Томашівського. Зі скупих відомостей, які маємо про критику «Нашої політики» видно, що автор, іноді в засобах теж не перебирав. В одному з фейлетонів, напр., закинув Грушевському, що той противився збірці фон-

⁶ Пару галицьких «угод» зароджувались зовсім не у Львові. Так, напр., Куліш привіз свою «Крашанку» (1882) з Києва, але її відкинули всі галицькі партії. За те Куліш назвав галичан «літературними гайдамаками й телятами». До ново-ерської угоди доклали своїх старань Антонович і Кониський (пор. Д. Дорошенко, *З історії укр. політичної думки*. Прага, 1936, стор. 14).

⁷ Під першою статтею, «Під нинішню хвилю», є дата: «1911, в вересні».

дів на українські приватні школи. На те появилось в «Ділі» за 18 січня 1912 спростовання з рамені Крайового Шкільного Союзу, за підписами о. Омеляна Ваньо і Семена Демидчука, в якому сказано, що закид зроблений Грушевському безпідставний. Була пропозиція — поясное спростовання — щоб зібрати один мільйон корон, скласти в банк, а з процентів покривати кошти укр. приватних шкіл. Грушевський був одним з тих, які критикували той плян доводячи, що школи треба закладати зараз, а не ждати аж збереться мільйон і від нього вплинуть відсотки. З тою думкою згоджувались тоді всі члени КПССоюзу.⁸ Чи автор фейлетонів в «Ділі» був рівночасно автором памфлету «Наша політика і проф. Грушевський», що появился в червні 1913 трудно рішати не зрівнявши одного з другим. Взагалі, про ті справи, за браком архівальних матеріалів чи безпосередних свідчень, не багато можна сказати. Також і на «спомини» не дуже можна сполгатись, бо, як побачимо, деякі спомини потребують основної фільтрації. Так напр., Лотоцький, у згаданий вже статті в «Ділі» (30. XI. 1934) писав, що «найбільш активну ролю прийняли на себе І. Джиджора та С. Томашівський» Це невірна інформація. Джиджора був відомий як прихильник Грушевського, він співпрацював увесь час з ЛНВ, виступав в його обороні разом з Роздольським і Мочульським.⁹ Для Джиджори старався Грушевський про посаду в Львівському університеті, отже Лотоцький мабуть навздогад причислив Джиджору до провідників опозиції.¹⁰

Інакша справа з Томашівським. Що він був одним з головних опонентів Грушевського, то цього заперечити не можна. Але, Томашівський виступав проти Грушевського не з персональних причин чи мотивів, не зі заздрості чи з ненависти. Томашівський в тому часі мав вже своє визначне наукове ім'я, він був відомий як громадський діяч, довголітній член Виділу НТШ, він брав живу участь в багатьох українських товариствах, був членом-основоположником «Учительської

⁸ В «Ділі» ч. 14 з 18 січня 1912 є відклик на «Діло» з 11. XI. 1911 р., в якому власне й є один з фейлетонів.

⁹ Л. Винар, *Михайло Грушевський і Наукове Товариство ім. Шевченка*. Мюнхен, 1970, стор. 61.

¹⁰ Джиджора був обраний д. членом НТШ 27. II. 1913 (Хроніка, ч. 60—62, 1918). — В тому самому часі він помістив був цікаву статтю в ЛНВ (жовтень, 1913) п. н. «Галицька криза», яка формою і змістом нагадувала «галицькі» статті Грушевського. Стаття підписана псевдонімом Ігнотус. «Діло» (13. XI. 1913) відмітило, що стаття Ігнотус-а нагадує, чи є «духово споріднена з висновками проф. Грушевського в «Нашій політиці». — Про яку саме посаду в університеті мова, точно не відомо. Лист Грушевського до О. Колесси, писаний з Криворівні 3. (16) VII. 1913 такий: «Високоповажаний Пане Товаришу, В четвер 10. VII. Факультет ухвалив поперти перед міністерством подане Джиджори і стипендію постановив просити для нього 1200 кор. Декан сказав, що в суботу вишле до міністерства. Отже прошу Вас зайнятися ласкаво сею справою. Фінкель казав, що треба, щоби хтось поговорив з Цвіклінським. Але Ви краще знаєте, як сю справу посунути вперед...»

Громади», редактором «Нашої Школи» (в 1913 р.), професором львівської української гімназії (Філія) і доцентом львівського університету, взагалі був людиною високої культури (між іншим, знаменитий лінгвіст, володів 15-ти мовами), то ж нема жодних підстав думати, що за його критикою крилися егоїстичні інтереси. Він міг в тому чи іншому питанні не мати рації, міг помилятися в оцінці Грушевського як особи, міг улягати хвилевим настроям (напр., червневі збори, 1913), але щоб він, місто-голова центральної української установи, український патріот робив «доноси» на того, кого пару років тому величав своїм учителем і провідником, то це цілковитий нонсенс, це інвектив, який нещасним збігом обставин попав у «спомини», а звідтіля набув історичної сили.

Грушевський уступив з головства НТШ в жовтні 1913 р і обов'язки голови перейняв Томашівський. Таким чином розрядилася та важка атмосфера, що витворювалась упродовж кількох останніх років і підживляла взаємне довір'я так на форумі НТШ, як і в політичному житті. Без сумніву, відхід Грушевського від проводу НТШ був для Товариства великою втратою, але він не був «катастрофою», як деякі автори думають. Долю Товариства припечатав не відхід Грушевського, а війна і повоєнна ситуація. Чи зумів би був Грушевський (коли б був лишився головою) в такій ситуації продовжувати з таким самим успіхом працю, як давніше, річ дуже сумнівна.

У зв'язку з тим драматичним відходом Грушевського з НТШ і переїздом до Києва зроблено тяжке обвинувачення Томашівському в тому, що начебто він це спричинив та спричинився ще й до політичного переслідування свого колишнього професора. Чи є тут якась зерно правди? Ні, нема!

Міт про «донос» появився в друку, мабуть вперше, в 1923 р. Є кілька версій про те, чому та як мусів Грушевський покидати Галичину з вибухом війни. Перейдемо їх по черзі.

Д. Дорошенко у своїх споминах, що появились в 1923 р. пише про цю справу так:

«Нарешті прибув до Києва проф. М. Грушевський. Йому довелося зазнати багато мороки. Ще за місяць до оповіщення війни він умістив у редактованому ним місячнику «Літературно-Науковий Вісник» статтю «Сараєвська трагедія», за яку австрійська прокуратура сконфіскувала книжку, а против автора, що займав катедру в львівському університеті, розпочато дисциплінарне слідство.»

В тому саме часі, пише Дорошенко, Грушевський перебував в Криворівні, в Карпатах, у своїй «віллі». Там його й застав вибух війни. З Криворівні Грушевський переїхав з родиною до Відня, а звідтіля перебрався до Італії. Дальше є в Дорошенка таке:

«Ледве він від'їхав з Австрії, як прийшов наказ австрійської поліції арештувати його по обвинуваченню в русофільстві. Ка-

жуть, що мотивоване обвинувачення склав один з його колишніх учнів.»¹¹

У цій реляції правдою є те, що Грушевський перебував у Криворівні у часі вибуху війни і що він звідтіля виїхав до Відня. Коли саме виїхав, в перших днях війни чи пізніше, Дорошенко не подає. Теж правдою є, що з Відня Грушевський поїхав до Італії, а далше до Києва.

Чи і коли прийшов наказ австрійської поліції його арештувати, зараз після від'їзду з Відня чи пізніше, та й взагалі чи такий наказ був, то про це точних відомостей немає. А що такий наказ був в наслідок «мотивованого обвинувачення в русофільстві», яке наче б то мав скласти один з його колишніх учнів, то це не відповідає правді. Дорошенко впаав жертвою легковірності і прийняв псевдо-інформацію, яку може поширювала «народня усна словесність» за факт і надав їй історичного значення. Ми далше побачимо, яке це «обвинувачення» було та й коли воно було складене. Це перша версія Дорошенка про виїзд Грушевського з Галичини в 1914. Є у нього ще й друга. В 1934 р. він опублікував в Празі монографію про Є. Х. Чикаленка. Від попередньої книжки минуло одинадцять років і про справу Грушевського, якій він і тут відводить місце, мається така інформація:

«Одночасно з 'Радою' було закрито журнал 'Літературно-Науковий Вістник', дарма, що й він озвався місяць перед тим на вбивство ерцгерцога Фердинанда статтею Грушевського, за яку австрійська прокуратура сконфіскувала книжку, а Грушевського наказала арештувати...»

І трохи далше:

«Війна застала його в Галичині на літниську в горах; він виїхав до Відня, де його вже шукала австрійська поліція, щоб заарештувати; з великими труднощами вдалося йому з родиною втікти до Італії, звідки, на телеграфний заклик київських українців, він вибрався до Київa.»¹²

У першій версії Дорошенко знає, що наказ арештування прийшов щойно тоді, як Грушевський виїхав в Відня закордон і що причиною для арештування було «мотивоване обвинувачення» в «русофільстві» складене якимось австрійським патріотом. У другій версії Грушевського переслідую не поліція, а прокуратура і не на підставі «доносу», а за статтю «Сараєвська трагедія», яку він помістив в липневому числі ЛНВ, і що наказ його арештувати вийшов ще заки Грушевський вів виїхати закордон. Знав він про це, що йому грозить чи не знав, невідомо. Він мусів приїхати до Відня, де за ним шукала поліція, але

¹¹ Д. Дорошенко, *Мої спомини про недавнє- минуле* (1914—1918) частина перша. Львів, Червона Калина, 1923, стор. 26,

¹² Д. Дорошенко, *Євген Чикаленко, його життя й громадська діяльність*. Прага, Фонд ім. Чикаленка, 1934, стор. 72, 75.

мабуть ця поліція була дуже безтолкова, бо не дивлячись на її шукання Грушевський, хоч і з труднощами, зумів пробратись до Італії. Так на цю, як і на попередню версію документації нема. Видно, що й тут писав Дорошенко про справу Грушевського на підставі того, що чув і в що повірив, а при тому призабув справити неточності подані одинадцять років раніше. Порівнявши обидві ці реляції стане цілком очевидно, що одна суперечить другій, у того самого автора.

Роком пізніше появилася була невеличка книжка про життя й діяльність Грушевського видана Українським Науковим Інститутом в Берліні. В одній із статей німецький історик Антон Пальме згадує про цей епізод також, але згідно його інформації, ситуація зовсім не була така, як її описує Дорошенко. Каже Пальме, що приятелі відраджували Грушевському виїздити, але він не дивлячись на «пересторогу» таки поїхав, до Росії, бо вважав, що він повинен бути там, де буде вирішуватися доля народу.¹³ А взагалі то стаття Пальме подає речі загально відомі, мало цікава і оцей деталь з «пересторогами» він додав мабуть з власної інспірації.

Останніми часами над біографією Грушевського попрацював Л. Винар і треба сказати, що зібрав чимало цікавого матеріалу, хоч у дечому трохи «перестарався». Про виїзд Грушевського з Австрії до Італії в 1914 р. він знайшов ще таку, дуже цікаву інформацію, шкода лиш, що не подав джерела. Отож пише Винар про це так:

«Беручи до уваги небезпеку перебування Грушевського в Криворівні, діячі Союзу Визволення України добилися від австрійського генерального штабу вивезення його до Відня. У Відні Грушевський відбудував цілу низку зустрічей з українськими діячами. Він зорієнтувався, що війна затягнеться, і тому вирішив виїхати до неутральної Італії, щоб звідтіль сконтактуватися з киянами».¹⁴

Якщо Дорошенкова інформація правдива, то виходить, що австрійський генеральний штаб працював проти своєї поліції. Дорошенко твердить (версія 2), що за Грушевським шукала поліція і що він з тяжким трудом пробирався закордон, а тут виходить, що ген. штаб його привіз до Відня і він собі тут одбуває «цілу низку зустрічей», а там поміркувавши, що війна потриває довше «вирішив виїхати» (без труднощів). Не можна нічого про цю версію сказати, бо невідомо звідкіля вона походить. Про Союз Визволення України і його діяльність на початку війни теж не багато відомо. Відомо лиш, що він постав 4 серпня 1914 р. у Львові і що тут був його осідок, щойно «по першій російській інвазії осідок Союзу перенесено до Відня».¹⁵ Союз скла-

¹³ Prof. Michael Hruschewskyj, *sein Leben und sein Wirken*. Berlin, Gesellschaft der Freunde des Ukrainischen Wissenschaftlichen Institutes, 1935, S. 11 („... er kehrte trotz der Warnungen seiner Freunde nach Rußland zurück“).

¹⁴ Л. Винар, «Чому М. Грушевський повернувся на Україну в 1914 році.» *Укр. Історик*, 3—4 (15—16) 1967, стор. 106.

¹⁵ *Пам'яткова книжка Союзу Визволення України*. Відень, 1917, стор. 368 (стаття А. Жука п. н. Союз визволення України); *Укр. Рад. Енцикло-*

дався з старих членів колишньої РУП і з соціал-демократів. Імені Грушевського не згадується в початковій історії Союзу і його цілком певно не було на основуючих зборах (4 серпня), але мабуть він якийсь контакт мав, бо ж був вірно поінформований про програму і завдання цієї непартійної організації.¹⁶ Мало однак імовірно, щоб Союз вже в першому місяці існування здобув такі контакти до ген. штабу австрійської армії, що той «перевіз» Грушевського до Відня, і то негайно, бо ж вже 3 вересня російська армія зайняла Львів, а фронтова лінія від Криворівні тоді була недалеко.

Офіційна нотатка НТШ про це коротка. В Хроніці ч. 72 (1935) стоїть, що Грушевський «з початком світової війни, у вересні 1914 р., мусів виїхати з Галичини до Відня, а звідти через Румунію дістався до Києва». Розуміється, інформаційна служба НТШ обмежилась тут до факту не входячи в причини і їх інтерпретацію.

Коли б переглянути ще інші джерела, свої чи чужі, мабуть найшлася б ще не одна цікава версія про те, як, коли, чому та серед яких обставин пробирався Грушевський у вересні чи жовтні 1914 р. за кордони Австрії. Насправді ніякої драми тут нема. Поліційного наказу про арешт не було, бо коли б був, поліції не так трудно було б дізнатися де Грушевський перебував. Принайменше немає доказу на те, що такий наказ був. Справа проста, Грушевський перебував у Криворівні і коли фронт приближався, він вирішив виїхати до Відня, а з Відня до Італії.

Що йому університет влаштував дисциплінарне слідство за «Саравську» статтю, то це факт. Той факт має теж відношення до карного поступовання воєнного суду, а теж виразно свідчить проти безпідставних звинувачень у «мотивованому обвинуваченню в русофільстві», як про це пише Дорошенко у версії ч. 1, і яке мав скласти «оден з бувших учнів» і що тим учнем, як розходились «чутки», був С. Томашівський.

Треба було зупинитись над цими версіями, щоб виказати їхню суперечність і брак документарної основи, особливо, коли йде про т. зв. донос. А тепер можна перейти *ad rem ipsam*, тобто: яким чином попав у цю справу Томашівський.

Між паперами О. Колесси збереглось декілька документів, які мають певне відношення до справи Грушевський-Томашівський, і які поміщуємо тут, як документальний матеріал. Між Колессою і Грушевським відносини були добрі, як про це свідчать листи, що зберег-

педія (3:510) має таку (фальшиву) інформацію: «Г(рушевський) був ідейним натхненником «Союзу визволення України», створеного на початку першої світової війни генеральними штабами нім. і австро-угорської армії з шпигунсько-пропагандистськими цілями. За допомогою цього «Союзу» Г. переїхав з Відня через нейтральну тоді Румунію в Росію і перебував в Москві».

¹⁶ Д. Дорошенко, Мої спомини..., ч. I., стор. 28—29.

лись. Після виїзду з Відня 1914 р. Грушевський писав до Колесси з Фльоренції:

«Згідно з обіцяною доношу Вам, Високоповажаний Пане Професоре, що в Італії простірно (нема чужинців), дешево і вигідно. Хоч настрої не в сторону Австрії, але неутральність здається певна і в відносинах чемні і навіть дуже. Мій привіт... М. Г.»

На жаль на цьому письмі (це картка) нема дати, але в Грушевського це трапляється часто. На рідко якому з тих листів, які збереглися є дата. Коли б була дата, можна було б встановити, чи він в Італії вже був у жовтні, чи пізніше. Але це не суттєве. Згадую про це тому, бо то остання картка від Грушевського, що збереглася в архіві Колесси.

Справа Грушевський-Томашівський виринає наприкінці 1916 р. В грудні (31-го) в парламентській кав'ярні у Відні була мова між нашими послами про зізнання Томашівського у справі Грушевського і, мабуть, вичерпні інформації про те мав Колесса, який і поділився ними зі своїми колегами. Як видно з долученого документу Колесса мав брати під сумнів у зізнаннях Томашівського те, що начебто Грушевський мав відношення до студентських заворушень на львівському університеті, або що він був вороже настроєний до Австрії.¹⁷

Хтось із прихильників Томашівського повідомив його про цю розмову і, можливо, передавши невірно її зміст поставив Томашівського в таку ситуацію, що той мусів вимагати сатисфакції. Отож, в імені Томашівського звернувся адвокат д-р Роде до Колесси з пропозицією відкликати закиди зроблені Томашівському 31. грудня 1916 під загрозою судової скарги. Колесса не відкликав і справа опинилась в суді. Однак до процесу не дійшло. Позовник, тобто Томашівський, застановив справу в суді погодившись при тому заплатити кошти.¹⁸ З того можна заключати, що або ніяких закидів проти Томашівського Колесса 31 грудня не підносив і що інформант зміст розмови передав невірно, або що підносив такі закиди, які міг чимось документувати і в яких не визнавав рації за Томашівським. Здається, що тут було зайшло якесь непорозуміння. Кінець кінцем справа між Томашівським і Колессою закінчилася мирно.¹⁹

Найважливіший документ, що зберігся у зв'язку з тою аферою це зізнання Томашівського перед воєнним судом, які також тут публіку-

¹⁷ Документ ч. 2.

¹⁸ Документ ч. 3.

¹⁹ З нагоди ювілею Колесси в 1927 р. прислав Томашівський до Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, яке цей ювілей уряджувало такого листа: «Як оден із найстарших студентів Професора Олександра Колесси, прошу, з приводу Його ювілею, передати Йому від мене сердечний привіт і щирі бажання довгого віку і корисних обставин для дальшої успішної діяльності на ниві рідної культури. С. Томашівський.

емо. Нема на тих зізнаннях ані дати, ані назви суду, але це вже вина переписувача. На початку зізнань, на горі аркуша є замітка Колесси:

«Зізнання Дра. Ст. Томашівського перед військовим судом (у Львові) в справі Грушевського — видобуті з військових суд. актів і передані мені Дром Волод. Бачинським. ОК.»²⁰

Чи ці зізнання мав Колесса вже 31 грудня чи одержав щойно пізніше трудно вгадати. Правдоподібно що мав, бо при уважному прочитанні справді можна квестіонувати відповіді Томашівського лиш у тих двох пунктах, тобто з відошення Грушевського до студентських заворушень і його австрійські антипатії. Нічого більше. А власне це ті закиди, про які мова в листі адвоката Роде. Таких відповідей Томашівський давати не мусів, бо відносно першого, він не твердить категорично (отже не знає позитивно), а щодо другого, австрофобства, то Грушевський діяв публічно (писав, виступав на зборах, викладав в університеті), тому лиш такі акти могли становити судовий матеріал, а не його почування.

Заки перейти до розгляду цікавіших місць у зізнаннях треба встановити найперше деякі дати. Отож з вибухом війни Томашівського мобілізовано (він був поручником, з 1899 р.), як теж мобілізовано деяких інших членів Виділу.²¹ Томашівський не був довго при війську, його та С. Рудницького «виреклямовано», коли саме, то про те в Хроніці не подається.²² В акад. році 1916/17 він повернувся назад до Львова і його ім'я є в програмі викладів львівського університету.²³ Виглядає, що його військова кар'єра не була довга.

Коли ж він складав свої свідчення? Для нас ця обставина дуже важлива, бо від встановлення дати свідчень буде залежати, чи та на скільки інформація в Дорошенка про «мотивоване обвинувачення» може мати якінебудь вигляди правдоподібності. Як вже згадано

²⁰ Документ ч. 1.

Слово «у Відні» Колесса перекреслив і написав нагорі «у Львові». Справа в тому, що судову справу вів воєнний суд у Львові, але переслухання Томашівського (з доручення Львівського воєнного суду) відбулось у Відні. — Відпис цього документу зробив Бачинський, по всій імовірності, не у Відні, а у Львові.

²¹ До війська покликано ще таких членів (згл. заступників) Виділу: В. Левицького, Ю. Мудрака, І. Зілинського. С. Рудницького (Хроніка НТШ ч. 60—62, 1918, стор. 3).

²² С. Рудницький брав участь в нарадах Заг. Укр. Культурної Ради у Відні 4—5 лютого 1915, а Томашівського кооптовано до секції середнього шкільництва ЗУКРади менш-більш в тому самому часі або трохи пізніше. (Звідомлення Загальної Української Культурної Ради, Львів, 1917, стор. 4, 17).

²³ *Program wykładów w półroczu zimowym 1916/17*. Томашівський нотується як приват-доцент по Історії Австро-Угорщини від 1866 р., Боротьба за Чорне Море протягом історії, веде також історичні вправи, разом 5 годин тижнево.

Вол. Бачинський при переписуванні зізнань поминув дату та інші деталі (назву суду), які його не цікавили. Але незалежно від того ми можемо з цілою певністю встановити, що зізнання були складені не раніше як в 1916 році. Найперше треба завважити, що на слідчу процедуру в 1914 р. властиво не було часу. Австрія виповіла війну Росії 6 серпня, а через чотири тижні російська армія вже була зайняла Львів (3 вересня). Мусіла б отже була бути справа Грушевського справою капітальної ваги для держави, щоб у такій ситуації скорим темпом вести слідство. Такою вона не була, бо ж він спокійно перебував у Криворівні. Це перше. Друге, Томашівського зараз з вибухом війни покликано до війська і його у Львові не було. Далше, в зізнаннях є деякі місця, які цілком виразно вказують на те, що допит відбувався не на початку війни, чи перед війною, а значно пізніше. Візьмімо, напр., такі місця:

„... über seine Tätigkeit und seine Meinungen seit dem Kriegsausbruche nicht genügend informiert bin...“

„Meines Wissens sind Frau und Tochter mit ihm zugleich nach Rußland (gefahren). Über ihre Abreise ist mir nur so viel bekannt, daß sie Ende September von ihrem Sommeraufenthalt in Kryworinwnia nach Wien reisten und nach einem Monate von hier über Italien nach Rußland fuhren“.

Це значить, що судові докождження, а принаймні зізнання Томашівського, одбувались не перед листопадом 1914, тобто часом коли Грушевський прибув до Києва і, розуміється, ніякого впливу на загрозу «арешту» мати не могли. Тоді коли суд допитував Томашівського, Грушевський уже давно був по той бік кордону, інтернований в Казані або в Москві. Цікаво, що Грушевський не поспішав з переїздом, а лишався у Криворівні аж до кінця вересня. Тоді фронтова лінія пробігала не дальше 30—40 кілометрів на схід від місця його побуту.

Врешті є ще одно місце, яке подає досить точно, коли саме судовий допит відбувався. Переказавши про походження Грушевського та про його номінацію професором львівського університету, Томашівський подає скільки тоді років було оскарженому та скільки тепер:

„Er war damals 28 Jahre alt, steht also heute im Alter von 50 Jahren“.

Рахунок простий: Грушевський родився 29 вересня 1866 + 28 — буде 1894 тобто рік, в якому прибув до Львова; нині він має 50 років, отже 1866 + 50 — 1916, то значить, що зізнання складав Томашівський не скоріше як у 1916 р., а коли б брати «50 літ» дуже точно, то після 29 вересня 1916 р. Це дуже імовірно, що приблизно в тому часі відбувались переслухання. Їх, довідавшись, коментували наші послі і як результат цього коментаря наспів лист до Колесси від Роде з датою 5 січня 1917 р. Як згадано, Колесса відмовив пропозиції Роде «відкликати свої закиди» і справа пішла до суду. З якихось

причин Томашівський припинив судову справу проти Колесси і прийняв на себе судові кошти зв'язані з тою справою.²⁴

Є ще один документ, лист від адвоката д-ра Евина зі Львова до Колесси з датою 30 квітня 1917 р.²⁵ Пише Евин, що суд назначив його «куратором» у справі Грушевського і йому для оборони треба було книжки Щеголева і статті Грушевського п. н. «Повороту нема», яка появилася була в «Новій Раді» ч. 4 з 13 квітня.²⁶ Перше й друге це матеріали, які виразно мали свідчити про погляди Грушевського та про відношення українців до Росії. Очевидно Евин знав в чому діло, за що ведеться дисциплінарне слідство університету і в чому підозріває його военний суд. Як відомо Сенат розпочав дисциплінарне слідство після появи «Сараєвської» статті, яка начебто мала вказувати на те, що в Грушевського є русофільські тенденції. Вглянув у цю справу й военний суд, *motu proprio* чи за сугестією університету — не важливе. Важлива справа. Отож судова справа була та сама, що й «університетська» — русофільство (а тим самим австрофобство) цісарського професора. На те «доносу» не було треба. Грушевський не писав політичних статей під псевдонімом і зі своїми поглядами не ховався. Можна йому закидати різні речі, але не брак відваги. Чи можна було посуджувати в русофільстві людину, яка писала, що російською культурою «обличье Украины ныне загрязнено и обезображено, но настанет светлый, прекрасный день, когда на украинской земле не будет врага-супостата».²⁷ Чи може хтось повірити, щоб Томашівський, чи інший «бувший учень» складав «мотивоване обвинувачення» Грушевського в русофільстві! Пару років раніше появилася була власне згадувана книжка Щеголева. Нікому з українських діячів не відводить Щеголев стільки місця і стільки уваги, з крайною злобою й ненавистю, як Грушевському. Товашівський напевно цю книжку читав, вже хоч би тому, що й йому відведено належну увагу. Чи є в зізнаннях Томашівського якісь найменші натяки на те, що Грушевський міг мати чи приховувати проросійські симпатії? Нехай читач судить сам. Лиш у двох випадках можна б мати певні застереження щодо свідчень, що може вони на некористь Грушевського, але вони, ті два випадки, абсолютно не становлять судимої справи. Це трохи двозначне свідчення про якийсь зв'язок Грушевського зі студентськими заворушеннями на університеті, і

²⁴ Документ ч. 3.

²⁵ Документ ч. 4.

²⁶ С. Н. Щеголев: Украинское движение, как современный этап южно-русского сепаратизма. Київ, 1918. — Автор діяльний член «Клубу» руских націоналістів (1908) в Києві, відомий гонитель українства, головний цензор укр. книжок. Названа праця (588 стор.), це капітальний «поліційний» рапорт на український національний рух.

«Нова Рада», щоденник виходив в Києві 1917—1919, за ред. Ніковського, продовження припиненої на початку війни «Ради».

²⁷ М. Грушевський, «Українсько-руське літер. відродження» ЛНВ, 1898 стор. 88, 107—8, цит. за Щеголевым, *op. cit.*, 124.

певну «нехіть» супроти монархії продемонстровану в останній статті перед війною. Але ні те, ні друге не становило справи капітальної ваги.

Інші речі в зізнаннях Томашівського, це його оцінка Грушевського як особи, науковця й політика. Опінія й спостереження, цікаві самі собою, прямого відношення до нашої справи («донос») не мають і ми ними займатись тут не будемо.

Оце й усе, що зізнав Томашівський. Це не було ні «мотивоване обвинувачення», ні «донос», ні оскарження, яке б стало причиною переслідувань, ба й накликала «арешт». Томашівський тут не виступає як свідок прокуратури, а як свідок покликаний слідчим військовим судом і своїми свідченнями він не то що не обтяжив, але навпаки, коли й були які підозріння в русофільстві, то він їх цілком розвіяв.

Треба пожалували, що Дорошенко, не перевіривши фактів, висловився так необережно про цей епізод в житті Грушевського та нехотячи кинув пляму на визначного українського громадянина, патріота й науковця високої кляси. І теж треба пожалувати, що похибку зроблену Дорошенком повторяється до нині. Можливо, що документи, які отут публікуємо внесуть трохи світла у цю справу і що ім'я і характер Томашівського залишиться таким чистим і світлим, яким він завжди був.

ДОДАТКИ

Документ ч. 1

Зізнання Дра. Ст. Томашівського перед військовим судом в справі Грушевського — видобуті з військових суд. актів і передані мені дром. Волод. Вачинським.

Др. Олександр Колесса.

Punkte über welche zu befragen war:

1. Persönliche Daten und Familienverhältnisse;
2. Dauer seiner Tätigkeit an der hiesigen Universität und Gegenstände, deren sie gewidmet war;
3. Richtung, in welcher er auf die sich um ihn grupicrenden wirkte;
4. Sein Verhältnis zur ukrainischen Frage vor Kriegausbruch, so wie seine Aufsätze, Vorträge und Abhandlungen, welche die Frage zum Gegenstand haben.

Ich kenne den Beschuldigten seit 1895. Er war damals bereits Professor an der Lemberger Universität und lernte ich ihn in dieser Eigenschaft kennen, da ich sein Hörer war. *Ich bekam Gelegenheit ihn auch privat kennen zu lernen und besuchte ihn öfter.*

Er stammt aus einer ukrainischen Familie, seit Vater war in Wladikaukasus russischer Staatsbeamter. Hr. wurde im Jahre 1894 von der Regierung zum Ordinarius für allgemeine Geschichte mit besonderer Berücksichtigung Osteuropas an der Lemberger Universität ernannt. Damals war er Kandidat an der Universität Kiew und hatte sich schon einen wissenschaftlichen Ruf erworben. Er war Verfasser einiger historischen Monographien, darunter einer ziemlich umfangreichen Geschichte des Kiewer Landes. Er war damals 28 Jahre alt, steht also heute im Alter von 50 Jahren.

Er heiratete 1896, die damals als Lehrerin an einer städtischen Schule angestellte Maria Wojakowska, deren Familie, bzw. Eltern sind mir nicht bekannt. Sie ist Ruthenin. *Ein Bruder war zurzeit der Hochzeit Berufsoffizier, ich glaube Ergänzungsbezirkskommandant in Stanislaw.* Eine Schwester ist an den griech-kathol. Geistlichen Lewicki in Skala verheiratet. Ich erinnere mich jetzt dass das Ehepaar Lewicki vor kurzem gestorben ist. Der Vater des Beschuldigten ist in der Zeit des russisch-japanischen Krieges gestorben. Die Mutter lebt, wahrscheinlich noch heute. Ein Bruder ist Universitätsdozent, zuletzt in Petersburg. Er ist ebenfalls Historiker. Eine Schwester ist an einen höheren russischen Staatsbeamten verheiratet und lebt in Kiew. Von anderen Geschwistern und Verwandten habe ich keine Kenntnis. Mit den oberwähnten lebte der Beschuldigte im *anscheinend* bessten Einvernehmen und *pflegte mit ihnen einen ständigen Verkehr, sowohl in Korrespondenz, als auch durch gegenseitige Besuche.* Hr. ist vermögend. Sein Vermögen wird auf ca 500 Tausend Kronen geschätzt. Die Familie besitzt in Russland ein Gut, wo, wie gross, entzieht sich meiner Kenntnis, weiter ein Haus in Kiew. Ausserdem hat er eine Villa in Lemberg.

Den Hauptstock seines Einkommens bilden Erbschaftsanteile an dem Urhebnerrechte eines von seinem Vater verfassten Lehrbuches des kirchen-slavischen. Dieses Buch wird fast in allen einschlägigen Schulen Russlands benützt und von Jahr zu Jahr neu verlag. Die Familie soll auch in Kaukasus Grubenanteile besitzen. Wie aus dem geschilderten ersichtlich, stand das Vermögen, bzw. der grösste Teil aus Erbschaften nach seinem Vater. Doch soll er auch *ansehnliches Baarvermögen besitzen.* Er besitzt, glaube ich, *russische Kreditpapiere, ausser der Einlage in verschiedenen Lemberger Kreditanstalten.* Näheres weiss ich nicht.

Ebenso ist mir nicht bekannt, ob er auch in russischen Banken Geldeinlagen hatte.

Er hat eine 15—16 jährige Tochter. Meines Wissens sind Frau und Tochter mit ihm zugleich nach Russland. Über ihre Abreise ist mir nur so viel bekannt, dass sie Ende September von ihrem Sommeraufenthalt in Kryworiwnia nach Wien reisten und nach einem weiteren Monate von hier über Italien nach Russland fuhren.

Er war stets ein guter Ehemann. Familie lebte zurückgezogen. Verkehrt nur mit Literaten, vornehmlich gewesen Schülern in sehr engen Kreise. Anfangs hatte er grösseren Verkehr, nahm auch am gesellschaftlichen Leben teil, später weniger, *war abtossend, verschlossen.*

Auch sein übertriebener Ehrgeiz war daran schuld, dass sich viele von seiner Gesellschaft zurückzogen. Zum letzten Umstande haben auch in letzten 5 Jahren seine politische Anschauungen, welche im Gegensatze zu der innern ukrainischen Richtung standen, beigetragen.

Er hat trotz seiner Ernennung zum österreichischen Professor seine russische Staatsbürger-schaft gewahrt, *angeblich* wegen drohenden Verlustes des Vermögens in Russland.

2. Sein Hauptwerk *Geschichte der Ukraine* 8 Bände ist bis zum Jahre 1638 gediehen. *Es ist ungemein schwer geschriebenes, eine grosse Datenfülle aufweisendes Werk, das infolge dieser Eigenschaft wohl als ein fleissiges Sammelwerk zu charakterisieren ist, Mangels jedweden einheitlichen, leitenden Gedankens* aber keineswegs als ein politisches Tendenzwerk betrachtet werden kann. Bis 1906 ist seine Lehrtätigkeit normal, seit diesem Jahre weilte er vom Jahr zu Jahr mehr auf Urlaub, und war schliesslich Gast in der Universität.

3. Seine Vorlesungen waren ebenso wie sein Hauptwerk der Form und dem Inhalte nach nicht interessant, sondern mehr eine trockene Aufzählung von Daten, Namen und Jahreszahlen. Auch hatte er keinen angenehmen Vortrag, infolge dessen hatte er Hörer. in den letzten Jahren durchschnittlich 5—10.

Infolge dieser Eigenart seiner Vorträge und der Behandlung des Themas *haben seine Vorträge auf die Hörer keinen Einfluss gemacht* und kann von einer politischen

Beeinflussung von der Kanzel aus keine Rede sein. Trotzdem kann nicht geläugnet werden, dass er auf die studierende Jugend einen grossen Einfluss hatte, besonders v. d. J. 1906. Er benützte diesen Einfluss nicht in einer derartigen Weise, dass er die Jugend für eine bestimmte Idee gewinnen wollte. Er begnügte sich damit, dass er als das Haupt des Ukrainismus diesseits und jenseits angesehen wird, ohne dass er ein bestimmtes Programm ausgearbeitet, oder propagiert hätte. *Er besass einen namenlosen Ehrgeiz und war in allen seinen Handlungen auf die Befriedigung dieses Ehrgeizes gerichtet.*

Dieser Einfluss kann auf nachstehende Ursachen zurückgeführt werden.

I. Im Anfange seiner Lehrtätigkeit nahm er Anteil am Wohlergehen der Studierenden Jugend und leistete vielen armen Studierenden auf mannigfache Weise Unterstützungen.

II. Im Jahre 1898 trat er öffentlich für die Errichtung einer ukrainischen Universität auf und war stets ein Vorkämpfer derselben. In den letzten Jahren bewies er weniger Interesse für diese Frage. *Jedenfalls kann behauptet werden, dass die seit 1901 sich wiederholenden Studenten-Demonstrationen im Interesse der ukrainischen Universität nicht ohne sein Wissen zu stande kamen.*

III. wurde er in ukrainischen Kreisen als der erste Historiker anerkannt;

IV. in der Fakultät trat er für die Rechte der ukrainischen (Sprache)¹ ein, er bediente sich bei den Sitzungen diese Idioms, was ihm von der Regierung verboten wurde, was aber sein Ansehen bei der Jugend steigerte, besonders, weil er seit dem bei der Senatswahl regelmässig praeterit wurde.

V. seine politische Tätigkeit, die der Jugend imponierte;

VI. *seine in den ukrainischen Kreisen seltsame materielle Unabhängigkeit.*

VII. Sein Ansehen und seine Verbindungen in der russischen Ukraina.

4. Ein eigentliches politisches Programm hat er nicht entwickelt. Seine Ansichten ermangeln einer theoretischen Begründung, einer Einheit der Ideen und der Aussetzung eines positiven, praktischen Zieles. Was die ukrainische Frage in Russland betrifft, ist er in seinen Artikeln für die kulturelle Selbständigkeit und eine politische Autonomie im Rahmen des russischen Staates eingetreten. *Für die galizische, ukrainische Frage hatte er überhaupt wenig Verständnis.* Er befasste sich viel mit aktuellen politischen Fragen und griff die Politik der politischen Parteien an, *deren Taktik gegenüber den Polen und der Regierung er für schwach und schädlich fand.*

Er nahm zwar teil an der Gründung der national-demokratischen Partei (1899), verlies jedoch bald ihre Reihen. Seit 1906 als er die Hoffnung hegte, dass der Ukrainismus in Russland wenigstens bezüglich seiner kulturellen Seite sich frei entwickeln können wird, wandte er sich mehr den dortigen Fragen zu. Er wurde Obmann des ukrainischen Vereines in Kiew, bewarb sich um die Lehrkanzel an der dortigen Universität, verlegte den „Wistnyk“ nach dort und soll sich um die Duma Mitgliedschaft beworben haben, oder befasste sich zumindest mit dieser Idee. *Seit dieser Zeit behandelte er die galizische Ukraine geringschätzend, er bestritt deren Wichtigkeit und Leistungen für den Ukrainismus.*

Im Jahre 1911 gab er eine Sammlung seiner zerstreut erschienenen Artikeln über die Politik der galizischen Ukrainer im Landtag und Reichstag aus. Diese Sammlung machte einen schlechten Eindruck und der von ihm erhoffte Umschwung trat nicht ein. *Das Buch wurde in der Zeitung „Dilo“ einer eingehenden Kritik unterzogen, deren*

¹ Слово Sprache дописано над лінією.

Verfasser ich war und² welche zur Folge hatte dass der Beschuldigte jede politische Bedeutung einbüsste. Infolge seiner, bereits erwähnten Unterschätzung des galizischen Ukrainismus trat bereits kurz nach 1906 eine gewisse Entfremdung, später eine Spannung zwischen dem Beschuldigten und der ukrainischen Gesellschaft ein. Seit dieser Zeit und aus diesen Gründen wurde auch mein Umgang mit ihm immer seltener, bis er zuletzt anlässlich der Verhältnisse in der Schewtschenko-Gesellschaft vollständig aufhörte, er wollte in diesen Vereine ganz abgesehen von der Politik nur ihm blind ergebene Leute haben. Nach eigenem Ermessen schalten und walten, *wobei er auch mit den Geldmitteln des Vereines nicht im Einklange mit den Statuten verfügte.* Dieses führte zum Bruch. Beschuldigter dankte ab und ich übernahm als Obmann-Stellvertreter die Vereinsleitung.

In den politischen Artikeln vor dem Kriege wurde nie Notwendigkeit einer Lostrennung Ostgaliziens von Österreich und Anschluss an Russland bzw. ein selbständige Staatenbildung der Ukraine betont. *Trotzdem in seinem letzten Artikel von dem Kriege eine gewisse Abneigung gegen die Monarchie zu durchblicken war.* Auch in seinen öffentlichen Reden und in seinen mit mir gepflogenen Gesprächen gab er nie derartigen politischen Bestrebungen Ausdruck, nämlich solchen, die auf eine Lostrennung gerichtet gewesen wären. In theoretischen Behandlung der Frage drückte er sich immer zurückhaltend aus, den Anschluss an Russland hielt er einmal — es war im Jahre 1908 — unter den damaligen Umständen für nachteilig. Von den grossrussischen russophilen Umtrieben die von Bobrinskij, Gerowskij et Coms. propagiert wurden, hielt er sich vollständig fern, da er bzw. der Ukrainismus mit dieser Richtung in offenem Widerspruche steht. Ausser den bereits charakterisierten geschichtlichen Hauptwerke und publizistischen Schriften, verfasste Beschuldigter zwei villständige³ (sic) Handbücher der ukrainischen Geschichte, *welche aber schon in Anbetracht ihres Stils*, nicht als agitatorische Mittel angesehen werden können.

Im übrigen ist auch, *abgesehen von den ihren schwerfälligen Stile*, keinerlei politische Tendenz in denselben enthalten. An der Verfassung der ukrainischen Programme, sowohl der galizischen, wie auch der russischen hat er keinerlei Anteil, Meines Wissens enthielt keine von ihnen eine Forderung der Vereinigung Ostgaliziens mit der russischen Ukraine, während die galizischen Programme unter Anschluss an die österreichisch-ungarische Monarchie enthielten.

Sonst (habe) ich nichts anzugeben, ich bemerke nur, dass über seine Tätigkeit und seine Meinungen seit dem Kriegeausbruche nicht genügend informiert bin, und *dass er auch in der russischen Ukraine keinen bedeutenden Anhang hat trotz seines wissenschaftlichen Ansehens.* —

² Це речення перекреслене в оригіналі. Це одиноке відоме місце, яке свідчило б про те, що критика «Нашої політики» в «Ділі» справді походила з руку Томашівського.

Від редакції: В іншому примірнику зізнання Ст. Томашівського, який є в нашому посіданні це місце не є перекреслене.

³ Дописано рукою: volkstümliche; це очевидна похибка переписчика. Всі підкреслення в тексті оригінальні, тобто такі як в копії зладжених Вол. Бачинським.

Документ ч. 2

Dr. WALTHER RODE, HOF- UND GERICHTS-ADVOKAT

Wien I. Schreyvogelgasse 4 (Mölkerhof).

Wien, am 5. Jänner 1917
Tel. 22.107.

Hochverehrter Herr Professor!

Herr Dr. Stephan Tomaschewskyj teilt mir mit, dass Sie, hochverehrter Herr Professor, am 31. XII. 16 im Kafe Reichsrath mehreren Herren gegenüber die Aeussierung getan hätten, dass Herr Dr. Tomaschewskyj als Zeuge in der Strafsache wider Herrn Professor Michael Hruschewskyj, vom Brigadegericht Wien als Requisitionsgericht des k. u. k. Feldgerichtes Lemberg vernommen, wahrheitswidrig angegeben habe. Professor Hruschewskyj sei der Urheber aller Unruhen an der Lemberger Universität während der letzten 20 Jahre gewesen und sei österreichfeindlicher Gesinnung.

Herr Dr. Tomaschewskyj hat niemals irgend etwas dergleichen in seiner Zeugen-aussage behauptet, sondern über die in Rede stehenden Punkte befragt, eine wahrheits-gemässe detaillierte Darstellung des Sachverhaltes gegeben. Er hat Herrn Professor Hruschewskyj keineswegs belastet und insbesondere hat er nicht zum Ausdrucke gebracht, was Sie, sehr geehrter Herr Professor, ihm am 31. XII. zum Vorwurf gemacht haben.

Herr Dr. Tomaschewskyj hat mich beauftragt, die Ehrenbeleidigungsklage gegen Sie zu überreichen. Da ich jedoch im Interesse aller Teile die Austragung der Sache vor Gericht vermeiden möchte, so ersuche ich Sie, sehr geehrter Herr Professor, in einem an mich gerichteten Schreiben, welchem ich innerhalb der nächsten 5 Tage entgegen sehe, die gegen Herrn Dr. Tomaschewskyj erhobenen Vorwürfe zurückzunehmen.

Mit dem Ausdrucke

vorzüglicher Hochachtung

Ihr sehr ergebener
Dr. RodeSr. Hochwohlgeboren
Herrn Dr. Alexander Kolessa,
k. k. Universitätsprofessor,
Wien VIII. Kupkag. 2. —

Документ ч. 3

U IV 152/17
3

In der hiergerichtlichen Strafsache
Dr. Stefan Tomaschewsky
gegen
Dr. Alexander Kolessa
wegen Ehrenbeleidigung
B

Das Verfahren in der obigen Strafsache wird nach § 46 St. P. O. eingestellt, und die Kosten trägt nach § 390 St. P. O. der Privatankläger.

K. k. Bezirksgericht Josephstadt in Strafsachen
Gerichtsabteilung IV
VIII Alterstrasse Nr. 1
Wien, am 5/3. 1917
GW

Документ ч. 4

Адвокат
і оборонець в справах військових
Др. Филип Евин
у Львові, вул. Бляхарска 8.

Львів 30/4 917

Ваша Високостойности Пане После Добродію!

В справі проф. Михайла Грушевського, котрому виточив Сенат університету дисциплінарне а Суд военний карне слідство, а для котрого установив мене Суд куратором потрібна мені є дуже книжка про рух український і проф. Грушевського. Книжка в рос. мові Щеголева яка має бути в Вашім посіданю.

Если ласкаві, то я дуже прошу о ласкаве переслане мені сеї книжки а також дуже би мені для оборони послужила оригінальна стаття проф. Грушевського в Новій Раді ч. 4 з 13/4 під заголовком «Повороту нема».

Може в руках Вп. Панів Послів наших она буде, то я дуже прошу о ласкаве передане мені єї, або передане через когось з наших людей, що їдуть в Львів.

Дуже дякую наперед за Вашу ласкавість Високоповажаний После і остаю з високим поважанем. —

Др. Евин

Лист адвоката Д-ра Евин-а, до О. Колесси, адресований до Відня. На листі є печатка: «Адвокат і оборонець в справах військових. Др. Филип Евин, у Львові, ул. Бляхарска 8».